

**נושאי הלימוד לבחינה בשיטות מחקר
במדעי החברה (מתודי)
יחידת לימוד אחת (השלמה ל-5 יח"ל)
שאלון מספר 105**

חלק א': שיטות מחקר במדעי ההתנהגות

**פרק ראשון: המחקר במדעי ההתנהגות – חשיבותו, מאפייניו, בעיותיו הייחודיות
וגישות מחקריות חלופיות**

מטרות

1. הנבחנים יבינו את חשיבותו של המחקר במדעי ההתנהגות.
2. הנבחנים יכירו את המאפיינים של המחקר במדעי ההתנהגות וידעו לזהות אותם במחקרים קיימים.
3. הנבחנים יהיו מודעים לבעיות הייחודיות במחקר במדעי ההתנהגות.

רעיונות מרכזיים

1. מטרת המחקר במדעי ההתנהגות היא לנסות לחשוף ולתאר את הסדר התרבותי, החברתי, הכלכלי, הפוליטי והאישי.
2. הדרך היחידה במדעי ההתנהגות לתאר באופן אובייקטיבי את המציאות היא המחקר האמפירי.
3. המחקר האמפירי אינו מסתפק במידע שמקורו באינטואיציה, בניסיון אישי ובספרות (ספרות יפה או ספרות מחקר).
4. המחקר במדעי ההתנהגות מאופיין ב:

- אמפיריות
- אובייקטיביות
- סקרנות
- ספקנות
- שאיפה להכללה

אמפיריות היא עיסוק בנתונים שנאספו בשדה המחקר.

לאובייקטיביות שני היבטים:

- חוסר תלות של המחקר בעמדותיו ובאישיותו של החוקר
- אובייקטיביות של ההליך המחקרי

סקרנות היא השאיפה לחקור את האמת בלי להתחשב בתוצאותיה.
ספקנות באה לידי ביטוי בכל שלבי המחקר: בעצם הצבתה של שאלת המחקר, בבדיקתה האמפירית, בשחזור המחקר ובהצגה של כלי המחקר, של הממצאים ושל המסקנות לעמיתים לשם ביקורת.
שאיפה להכללה מביאה לידי גיבוש חוק כללי המתאר התנהגות שנמדדה, כדי שנוכל להסביר באמצעות חוק זה התנהגויות במצבים דומים. כך אין צורך לחזור על המדידה שוב ושוב.
השאיפה להכללה אינה מאפיינת את כל סגנונות החקר במדעי ההתנהגות.
היא מאפיינת רק את הגישה הכמותית. המחקר האיכותי אינו רואה בהכללה מטרה.
5. למחקר במדעי ההתנהגות בעיות ייחודיות:

- הסובייקטיביות של החוקר – כל חוקר הוא תלוי תרבות.
- הטיית המחקר – עריכת המחקר יכולה להשפיע על התנהגות הנחקרים.
- מורכבותה של המציאות הנחקרת – הקושי לבודד משתנים.

מושגים

מחקר אמפירי, אמפיריות, אובייקטיביות, סקרנות, ספקנות, שאיפה להכללה, שדה המחקר, שאלת המחקר, שחזור המחקר, כלי המחקר, ממצאים, מסקנות, ביקורת של עמיתים, חוק כללי, מחקר כמותי, מחקר איכותי, סובייקטיביות של החוקר, הטיית המחקר

פרק שני: תכנון המחקר: שאלת המחקר והתאמתה לגישה המחקרית, השערות, משתנים (תלוי ובלתי-תלוי), קשר (סיבתי ומתאמי), מושגים נומינליים והגדרות אופרציונליות

מטרות

1. הנבחנים יבינו את חשיבות התכנון של המחקר במדעי ההתנהגות.
2. הנבחנים יבחינו בין שאלות אמפיריות המשמשות בסיס למחקר ובין שאלות שאינן יכולות לשמש בסיס למחקר.
3. הנבחנים יקשרו בין אופי שאלת המחקר ובין סגנון המחקר המתאים לה.
4. הנבחנים ילמדו לגזור השערות מתוך שאלות המחקר.
5. הנבחנים יבחינו בין משתנה ובין קבוע.
6. הנבחנים ילמדו לזהות משתנים בלתי-תלויים ומשתנים תלויים.
7. הנבחנים יבחינו בין מושגים נומינליים למושגים אופרציונליים.
8. הנבחנים יבינו כי בלא הגדרה אופרציונלית אי-אפשר לעשות מחקר.

רעיונות מרכזיים

1. המחקר במדעי ההתנהגות הוא תהליך, ובו כמה שלבים: העלאת בעיה, איסוף נתונים אמפיריים וניסיון להכליל.
2. שאלת המחקר היא הבסיס למחקר כולו. היא תוחמת את המחקר וקובעת את אופיו.
3. שאלת מחקר צריכה לעמוד במבחן אמפירי. לכן, שאלות הבנויות ממשפטים נורמטיביים או ממשפטים טאוטולוגיים אינן יכולות לשמש בסיס למחקר.
4. שאלות שמכוונות למחקר כמותי ינוסחו במונחים של קשר בין משתנים. בשאלות שמכוונות למחקר איכותי ייעשה שימוש במילות תיאור כמו: איך, כיצד, באיזה אופן.
5. ההשערות נובעות מכמה מקורות אפשריים: תיאוריה, ספרות המחקר, אינטואיציה ואמונה.
6. במהלך המחקר ההשערות עומדות לבדיקה אמפירית.
7. משתנה הוא תופעה שיש בה שוני בין אנשים.
8. למשתנה יכולים להיות לפחות שני ערכים, לעומת קבוע שהוא בעל ערך אחד בלבד.
9. משתנה בלתי-תלוי הוא הגורם המסביר. משתנה תלוי הוא הגורם המוסבר. ערכיו של המשתנה התלוי משתנים לפי השתנות הערכים של המשתנה הבלתי-תלוי.
10. לא תמיד אפשר לקבוע בהשערה מי המשתנה התלוי ומי המשתנה הבלתי-תלוי.
11. לא תמיד המשתנה הבלתי-תלוי הוא הסיבה והמשתנה התלוי הוא התוצאה, שכן לא כל קשר בין משתנים הוא קשר סיבתי.
12. לפעמים יוסבר הקשר בין המשתנה התלוי למשתנה הבלתי-תלוי באמצעות משתנה נוסף – משתנה מתווך. יש להבחין בין קשר סיבתי ובין קשר עקיף שאינו סיבתי. מבחינים בין סוגים של קשר סיבתי: ישיר, מתווך, מותנה.
13. הגדרה נומינלית היא הגדרה תיאורטית מילולית של המשתנה, מושג נומינלי הוא מושג תיאורטי.
14. הגדרה אופרציונלית היא הגדרת הפעולות שצריך לעשות כדי למדוד את המשתנה המוגדר.
15. מונח תצפיתי הוא תוצאת המדידה / ההפעלה אצל אובייקט מחקר מסוים.

מושגים

שאלת מחקר, מושגים נורמטיביים, משפטים טאוטולוגיים, משפטים אמפיריים, מחקר כמותי, מחקר איכותי, השערה, משתנה, ערך קבוע, ערך משתנה, משתנה בלתי-תלוי, משתנה תלוי, קשר בין משתנים, קשר סיבתי, קשר ישיר, קשר מתווך, קשר מותנה, משתנה מתווך, הגדרה נומינלית, מושג נומינלי, הגדרה אופרציונלית, מושג אופרציונלי, מונח תצפיתי

פרק שלישי: סוגי מחקר – מחקר כמותי ומחקר איכותי

מטרות

1. הנבחנים יבינו כי בחירת מערך מחקר מבטאת גישה המייצגת מערכת הנחות פילוסופיות ואידאולוגיות, ולא רק טכניקות שונות לאיסוף, לעיבוד ולהצגה של נתונים.
2. הנבחנים יבחינו בין סוגי המחקר.
3. הנבחנים יבינו את יתרונות המדגם ויכירו שיטות דגימה שונות על שימושיהן.
4. הנבחנים יכירו את הכלים השונים לאיסוף נתונים, ויתנסו בהם.

רעיונות מרכזיים

1. נוהגים להבחין בשני סוגי מחקר עיקריים: כמותי ואיכותי. המחקר הכמותי מדגיש קשר בין משתנים ומנתחם, והמחקר האיכותי מדגיש תהליכים ונותן פרשנות לתופעות.
2. למחקר הכמותי שני מערכי מחקר עיקריים: מערך מתאמי ומערך ניסויי.
3. מערך המחקר מארגן את הרעיונות התיאורטיים למסגרת פעולות מעשיות.
4. במערך המחקר נעשות החלטות לגבי בחירת סגנון המחקר, בחירת אוכלוסיית המחקר (במידת הצורך החלטה על מדגם) ובחירת הכלים לאיסוף הנתונים.
5. מערך מתאמי בודק סיטואציה טבעית, ואילו מערך ניסויי בודק סיטואציה מלאכותית.
6. במערכי מחקר כמותיים, לא תמיד כדאי לחקור את כל אוכלוסיית המטרה (האוכלוסייה שתוצאות המחקר מוכללות עליה). במקום זאת אפשר לחקור את אוכלוסיית המטרה באמצעות מדגם מייצג.
7. מדגם מייצג הוא מדגם שאוכלוסייתו דומה בהרכבה לאוכלוסיית המטרה. אם המדגם אינו עונה על דרישה זו הוא אינו מייצג, ונקרא מדגם מוטה.
8. לעתים נבחר המדגם מתוך מסגרת דגימה שאינה כוללת את כל אוכלוסיית המטרה. מצב כזה נוצר בשל אילוצים טכניים או בעקבות החלטה מוקדמת של החוקרים.
9. כדי להגיע למדגם מייצג יש שתי שיטות דגימה עיקריות:
 - דגימה מקרית פשוטה
 - דגימה בשכבות
10. דגימה מקרית פשוטה נותנת סיכוי שווה לכל פרט ממסגרת הדגימה להיכלל במדגם. שיטה דומה היא דגימה שיטתית הבוחרת את הנבדקים על-פי שיטה טכנית, בלי העדפות כלשהן (לדוגמה: כל נבדק עשירי ברשימה נתונה).
11. דגימה בשכבות: מארגנת את אוכלוסיית המחקר בקבוצות הומוגניות, השונות זו מזו. קבוצות אלה, השכבות, נבחרות לפי הרלוונטיות שלהן למשתנים הנחקרים. בחירת הנבדקים בכל שכבה נעשית בדגימה אקראית.
12. הכלים המרכזיים לאיסוף נתונים במערך כמותי (במערך מתאמי ובמערך ניסויי) הם:
 - מאגרי מידע
 - סקרים המצלמים או חוזים תמונת מצב באוכלוסייה
 - שאלונים (בדואר, בטלפון, באינטרנט ופנים מול פנים)

- ראיונות
- תצפיות
- 13. מבחינים בין סוגים של שאלות אפשריות בשאלון:
 - שאלות סגורות, שאלות פתוחות, שאלות סגורות למחצה
 - שאלות ישירות, שאלות השלכה (עקיפות ומוטות)
- 14. במערך ניסוי החוקר שואף לבסס קשר סיבתי בין המשתנים. לשם כך הוא יוצר תנאי מעבדה לשליטה מרבית על המשתנים הבלתי-תלויים, ועל משתנים אחרים.
- 15. מערך מחקר ניסוי מופעל בדרך-כלל על קבוצת ניסוי וקבוצת ביקורת. במרבית המקרים שלביו הם:
 - פרה-טסט
 - טיפול (ניתן לקבוצת הניסוי בלבד)
 - פוסט-טסט
- 16. מערך מחקר איכותי הוא שם כולל לגישות מחקריות, תיאוריות, הבודקות סיטואציה טבעית באמצעות איסוף נתונים איכותי.
 - מטרת המערך האיכותי היא להבין תופעות חברתיות ולא לנסחן בחוקים.
- 17. המערך האיכותי הוא הוליסטי ובדרך-כלל אינו מציב השערות ומשתנים. הוא פותח בשאלת מחקר רחבה ומתאפיין במהלך מעגלי (ספירלי).
- 18. הכלי העיקרי לאיסוף נתונים במערך איכותי הוא החוקר עצמו. החוקר משתמש בכלים האלה:
 - תצפית (משתתפת וישירה)
 - ראיונות עומק (קליניים ואתנוגרפיים)
 - ניתוח תוכן של מסמכים

מושגים

מערך מחקר, אוכלוסיית המחקר, מערך מחקר כמותי, מערך מתאמי, מערך ניסויי, מערך מחקר איכותי, אוכלוסיית מטרה, אוכלוסיית מחקר, מדגם, מדגם מייצג, מדגם מוטה, מסגרת דגימה, דגימה מקרית פשוטה, דגימה שיטתית, דגימה בשכבות, דגימת אשכולות, מאגרי מידע, סקרים, שאלונים, ראיונות, ראיון קליני, ראיון אתנוגרפי, תצפית, תצפית משתתפת, תצפית ישירה, שאלות סגורות, שאלות פתוחות, שאלות סגורות למחצה, שאלות ישירות, שאלות השלכה, שאלות עקיפות, שאלות מוטות, סיטואציה טבעית, סיטואציה מלאכותית, קשר סיבתי, שליטה על משתנים, קבוצת ניסוי, קבוצת השוואה, קבוצת ביקורת, פרה-טסט, טיפול (מניפולציה), פוסט-טסט, מחקר הוליסטי, מהלך מחקר מעגלי (ספירלי), ניתוח תוכן

פרק רביעי: תוקף ומהימנות

מטרות

1. הנבחנים יפנימו את הרעיון, שאמינותו של מחקר חייבת לעמוד במבחן התוקף והמהימנות.
2. הנבחנים יקשרו בין סגנון המחקר ובין סוגי התוקף והמהימנות המתאימים לו.
3. הנבחנים יכירו את הסוגים השונים של תוקף ומהימנות וידעו לזהותם במחקרים קיימים.

רעיונות מרכזיים

1. אמינותו של מחקר נאמדת בבדיקת התוקף והמהימנות שלו.
2. למושגים **תוקף ומהימנות** יש משמעות אחת במחקר הכמותי ומשמעות אחרת במחקר האיכותי.
3. המהימנות היא מידת הדיוק של המדידה. המהימנות יכולה להיבדק בכמה דרכים, כגון שחזור המדידה ומהימנות בין שופטים. דרכים אלו נבדלות בסיבות של הסטיות במדידה.
4. במחקר הכמותי, פירושו של תוקף המדידה הוא שכלי המחקר מודד את מה שהוא אמור למדוד. תוקף מוגדר כהתאמה בין המושג הנומינלי להגדרה האופרציונלית.
5. במחקר האיכותי נהוג להשתמש בכלי מדידה אחידים, ולהצליב את הממצאים כדי להגביר את תוקף המדידה.
6. מטרת המחקר האיכותי אינה הכללה. בסגנון מחקרי זה נבדק התוקף הפנימי באמצעות **תיקוף צולב**: הצלבת ממצאים שנאספו בשימוש בכלים אחידים.

מושגים

תוקף, מהימנות, מהימנות שחזור, מהימנות בין שופטים

חלק ב': עיבוד כמותי של נתונים

פרק ראשון: ארגון נתונים בלוחות ובהצגה גרפית

מטרות

1. הנבחנים יבחינו בין משתנים איכותיים ובין משתנים כמותיים.
2. הנבחנים יבחינו בין משתנים בדידים ובין משתנים רציפים.
3. הנבחנים יבינו אילו פעולות מתאימות לכל משתנה ומשתנה.
4. הנבחנים ילמדו להתאים לוחות וגרפים למשתנים השונים.
5. הנבחנים יסיקו כי אופיו של המשתנה מכתוב את דרכי העיבוד המתאימות לו.

רעיונות מרכזיים

1. מבחינים בין משתנים איכותיים ובין משתנים כמותיים.
2. אפשר למיין את כל המשתנים על-פי סולם המדידה המתאים להם: סולם נומינלי (שמי), סולם אורדינלי (סודר), סולם אינטרבלי (רווחים) וסולם מנה.
3. רוב המשתנים שנעשה בהם שימוש במדעי ההתנהגות הם נומינליים ואורדינליים. מעטים מהמשתנים הם אינטרבליים. במדעי ההתנהגות כמעט אין שימוש במשתנים שהסולם המתאים להם הוא סולם מנה. לפיכך, בהמשך, לא נעסוק בסולם מנה.

מושגים

משתנים איכותיים, משתנים כמותיים, משתנה בדיד, משתנה רציף, סולם מדידה, סולם נומינלי (שמי), סולם אורדינלי (סודר), סולם אינטרבלי (רווחים)

פרק שני: תיאור התפלגות הנתונים באמצעות אחוזונים, מדדי מרכז ומדדי פיזור

מטרות

1. הנבחנים יבינו את המשמעות והחשיבות של מדדי מרכז ופיזור.
2. הנבחנים יבינו שאין משמעות לדיווח על מדד מרכז המנותק מדיווח על מדד הפיזור.

רעיונות מרכזיים

1. מדדי מרכז מאפשרים לתמצת נתונים גולמיים ולקבל תמונה כוללת.
2. מדדי המרכז העיקריים הם: הממוצע, החציון והשכיח.
3. מדדי פיזור משקפים את מידת ההטרוגניות של אוכלוסייה נתונה.
4. מדדי הפיזור העיקריים הם: השונות וסטיית התקן.
5. מדדי מרכז ומדדי פיזור מאפשרים להשוות אוכלוסיות שונות.

מושגים

מדדי מרכז, ממוצע, חציון, שכיח, מדדי פיזור, שונות, סטיית תקן, אחוזונים, רבעונים, עשירונים

פרק שלישי: מדדי קשר בין משתנים – המתאם

מטרות

1. הנבחנים יבינו את משמעותו של קשר בין משתנים.
2. הנבחנים יבחינו בין קשר לחוסר קשר בין משתנים.
3. הנבחנים יבחינו בין קשר חיובי לקשר שלילי בין משתנים.
4. הנבחנים יבחינו בין עוצמות שונות של קשר בין משתנים.
5. הנבחנים יבינו את משמעותו של מקדם המתאם.

רעיונות מרכזיים

1. מדעי ההתנהגות מתאפיינים בחיפוש קשרים בין משתנים.
2. קשר יוגדר 'חיובי' כאשר ההתפלגות המשותפת לשני המשתנים נעה בכיוון אחד.
3. קשר יוגדר 'שלילי' כאשר ההתפלגות המשותפת לשני המשתנים נעה בכיוונים מנוגדים.
4. מקדם המתאם הוא תוצאה של חישוב, המבטא את עוצמת הקשר שבין שני המשתנים ואת כיוונו.
5. גבולות מקדם מתאם פירסון נעים מ: $+1$ עד -1 . ככל שהקשר חזק יותר, כך המתאם יתקרב יותר ל-1. במדעי החברה נחשב 0.1 לקשר חלש, 0.3 לקשר בינוני ו-0.5 לקשר חזק. הסימן החיובי או הסימן השלילי מבטאים את כיוון הקשר.

6. מקדם המתאם של פירסון מודד את מידת הקשר הלינארי בין שני משתנים.
7. מקדם המתאם מאפשר לחשב את אחוז השונות המוסברת בין שני המשתנים. מקדם המתאם כשהוא לעצמו אינו מייצג את אחוז הקשר בין המשתנים.

מושגים

קשר חיובי, קשר שלילי, מתאם, מקדם המתאם של פירסון

חלק ג': מקורות הלימוד

1. ר' בייט-מרום, **שיטות מחקר במדעי החברה**, האוניברסיטה הפתוחה, יחידות 1-6.
הערה: כל המאמרים המופיעים כנספחים ליחידות אלה הם לצורך תרגול עצמי והבהרה. המאמרים אינם חובה כחומר לבחינה.
2. א' זיו, ר' בייט-מרום, **פסיכולוגיה בחינוך** – נספחים (נספח א' – אשנב לשיטות מחקר, נספח ב' – אשנב לסטטיסטיקה), האוניברסיטה הפתוחה.
3. נ' צבר-בן יהושע, **המחקר האיכותני בהוראה ובלמידה**, מודן, 1997.